

ТЫПЫ СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫХ СКАЗАЎ, разнавіднасці складаназалежных сказаў паводле асаблівасцей сінтаксічнай сувязі прэдыкатыўных частак і характару семантыка-сінтаксічных адносін паміж імі. У залежнасці ад сэнсавай і структурнай арганізацыі даданых частак адрозніваюць наступныя тыпы складаназалежных сказаў: з даданай дзейнікавай часткай, з даданай выказнікавай часткай, з даданай азначальнай часткай, з даданай дапаўняльнай часткай, з даданай часткай спосабу дзеяння, з даданай часткай меры і ступені, з даданай часткай месца, з даданай часткай часу, з даданай часткай умовы, з даданай часткай прычыны, з даданай часткай мэты, з даданай уступальнай часткай, з даданай параўнальнай часткай, з даданай выніковай часткай, з даданай далучальнай часткай, з даданай супастаўляльнай часткай.

Складаназалежны сказ з даданай дзейнікавай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца суб'ектныя адносіны. Даданая дзейнікавая частка адносіцца да дзейніка галоўнай часткі, выражанага ўказальнымі займеннікамі *той, такі* ці азначальнымі *кожны, усякі, усе, усё*, і нападўняе яго канкрэтным зместам: *Хто працуе, той не сумуе* (Прыказка); *А былае і такое, калі з удалай, прыемнай мелодыі вытыркае, як сухая раб'рына, непатрэбнае слова, дрэнны выраз* (В. Вітка); *Усе, хто быў калі вакзала і паблізу, пачалі разбягацца...* (М. Лобан); *І кожны, хто яго возьмецца за пяро, апынецца ў палоне гэтай абаяльнай, моцнай, непаўторнай асобы* (А. Ус, А. Уладзімірава). Даданая дзейнікавая частка можа адносіцца непасрэдна да выказніка няпоўнай па структуры галоўнай часткі і замяшчаць адсутны дзейнік: *Не дзіва, што тут калі крынічкі, кіпела жыццё* (А. Колас); *Стала вядома, што ў мінулым каміні ўшаноўвалі, як святых* (Э. Ляўкоў).

Як складаназалежны з даданымі дзейнікавымі кваліфікуюцца таксама сказы, у якіх галоўная частка мае няпоўную форму і знешне супадае з безасабовым сказам: *Бідаць, што не паспела восень дажджом адплакаць на балотах* (А. Астрэйка); *Думаецца, што ўсе бліжэйшыя да Купалы людзі любілі яго* (М. Шаглоў); *І здаецца мне, што ўсё на белым свеце апранута ў слукі кужэль дарагі* (А. Астрэйка); *У цішыні чуваць было, як стукае ў лесе, шукаючы сабе спажыву, галодны дзяцел* (І. Пташнікаў). У навуковай літаратуры (Т.Р. Рамза) такія сказы часам разглядаюць як разнавіднасць дапаўняльных прэдыкатыўных частак. Адрозніць даданыя дзейнікавыя ад дапаўняльных дапамагае метада граматычнай трансфармацыі: у такія сказы падстаўляецца ўказальны займеннік *тое*, функцыя якога і вызначае тып даданай часткі (П.У. Сцяцко). У апошні час у школьных падручніках складаназалежныя сказы з даданымі дзейнікавымі часткамі як тып не вылучаюцца.

Сродкамі сувязі даданай дзейнікавай часткі з галоўнай выступаюць злучальныя словы *хто, што, калі* і злучнікі *каб, нібы, быццам, як* і інш.: *І ні ветру, ні зязюлі невядома, хто тут спіць* (А. Астрэйка); *Як добра, што ў сутонні вечаровым у небе зорка велічна гарыць* (М. Шабовіч); *Яму было вядома, калі Рыгор адбыў з заводу ў пабыўку...* (Ц. Гартны); *Званне*

гвардзейца не толькі чэсць, але і абавязак. Трэба, каб абавязак гэты выконвалі па-гвардзейску (І. Мележ); Расказвалася, нібы нашы адступаюць і пакінулі багата гарадоў (М. Лынькоў); Відно, як жыруе рыба... (Б. Сачанка); І прысніцца, быццам залазіш ты на самае высокае дрэва, ускарабкваешся з халадком пад грудзьмі на самую вершаліну... (М. Капыловіч).

Даданая дзейнікаявая частка можа размяшчацца ў прэ-, пост- і інтэрпазіцыі адносна галоўнай часткі: Хто данясе камень да бліжэйшага скрыжавання дарог, той і стане яго гаспадаром (Э. Ляўкоў); Той не памыляецца, хто ад працы хіляецца (Прыказка); Той, хто сынам можа звацца беларускай стараны, будзе да канца змагацца на крутых франтах вайны (А. Астрэйка).

Складаназалежны сказ з даданай выказнікавай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца прэдыкатыўныя адносіны. Пад прэдыкатыўнымі (у некаторых працах працэсуальнымі) (Л.І. Бурак, І.Л. Бурак) падразумяваюцца кваліфікацыйна-ацэначныя адносіны, пры якіх даданая выказнікавая частка канкрэтызуе сэнс састаўнога іменнага выказніка галоўнай, выражанага займеннікамі *такі, гэтакі, той, усё* ў форме наоўнага (зрэдку творнага) склону: *Якое карэнне, такое і насенне* (Прыказка); *Цяпер вёска наша не тая, што была некалі* (Б. Сачанка); *І гэта ўсё, што вы маглі прывесці ў доказ* (І. Грамовіч); Некаторымі мовазнаўцамі (Г. У. Скурат) як даданая выказнікавая кваліфікуецца частка, якая адносіцца і нападуняе канкрэтным зместам прэдыкат галоўнай часткі, выражаны прыметнікам у форме найвышэйшай ступені параўнання: *Самае горшае, калі яны дзе пралезлі за ноч праз абарону і зайшлі ў спіну...* (І. Пташышкаў); *Самае непрыемнае ў гэтым – што трэба было рана ўставаць...* (Я. Скрыган). У навуковай літаратуры такія сказы часам разглядаюць як разнавіднасць азначальных прэдыкатыўных частак (Т.Р. Рамза). У большасці школьных падручнікаў даданыя выказнікавыя часткі, як і дзейнікавыя, як асобны тып не разглядаюцца.

Сродкамі сувязі даданай выказнікавай часткі з галоўнай выступаюць злучальныя словы *хто, што, які* і злучнікі *як, каб, быццам* і інш.: *Але Купала сам добра ведаў сваіх ворагаў. Гэта былі тыя, хто імкнуўся заняволіць беларускі народ, зганьбіць яго, сцерці ягонае нацыянальнае аблічча* (М. Шчаглоў); *Такі пан, што ў саломе спіць, а зубамі блохі б'е* (Прыказка); *Вось я. Твой. Я такі, як быў* (М. Шабовіч). *Якое пытанне, такое і адпавяданне* (Прыказка); *Не той Жагула, каб ён абы-каму раскідаўся сваім добром* (К. Крапіва); *Увесь выгляд быў такі, быццам ён прыбег аднекуль* (К. Чорны).

Даданая выказнікавая частка можа размяшчацца толькі ў прэ- і ў постпазіцыі да галоўнай: Якія мы гаспадары, такія й нашы двары (Прыказка); А чалавек той, хто змагаецца за роўнае права на шчасце ўсіх людзей (У. Караткевіч).

Складаназалежны сказ з даданай азначальнай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца атрыбутыўныя адносіны. Даданая частка такіх сказаў

азначае, характарызуе прадмет ці канкрэтызуе прымету прадмета, аб якім гаворыцца ў галоўнай частцы. Даданая азначальная частка залежыць ці ад назойніка (асабовага займенніка), ці ад указальнага займенніка галоўнай часткі: *У бор пайду я пасля першых дажджоў, што высушыць зыркае сонца* (П. Панчанка); *Я не скоро ў той горад прыйду, дзе з табой прызначалі сустрэчы...* (А. Астрэйка); *У гэтую зіму, калі снег ідзе ледзь не кожны дзень, ён [лес] іншы раз падобны на казку* (А. Кулакоўскі).

Сродкамі сувязі даданай азначальнай часткі з галоўнай выступаюць злучальныя словы які, каторы, што, чый, дзе, куды, адкуль, калі, як і злучнікі каб, як бы, быццам і інш.: *Кашу траву, якую касіў перад гэтым, – атаву* (А. Разанаў); *Бачыў шмат я гарачых вачэй, што за ясныя зоры ярчэй* (А. Астрэйка); *Бласлаўляю агульны вагон, дзе сябрам гэтак міла рагочацца...* (М. Шабовіч); *Ён [Высоцкі] знайшоў лавачку на ўскраіне парку, адкуль найлепей глядзець на раку...* (І. Навуменка); *Настае дзень, калі я бяру меч і бяру шчыт...* (А. Разанаў); *Сам сабе я нараду саю, як трымацца* (П. Панчанка); *І да сённяшняга дня не магу падабраць слоў, каб імі перадаць усю гаму гучання таго ранішняга жураўлінага крыку* (К. Кірэенка); *З боку плёса даносіцца аднастайны характэрны гук, нібы нехта скрабе шпарка і моцна нечым вострым па дрэве* (В. Вольскі).

Злучнік каб і злучальныя словы дзе, куды, адкуль, калі ўскладняюць даданую азначальную частку дадатковымі акалічнаснымі адценнямі (мэтавымі, часавымі, прасторавымі): *Дзе мне словы такія знайсці, каб жылі яны доўгія годы?* (А. Астрэйка); *Згадайма дні юначае пары, той светлы міг нясмелага прызнання, калі мы заблудзіліся ў бары і не шукалі выйсця да світаньня* (М. Шабовіч); *Выбіраючы мясціну, куды выгадней было б прыстаць, карабель дрыгала ўжо, нібы красуючыся сабой, прыгожа і спрытна рассёк воды Палаты...* (Я. Дыла). Злучальнае слова як і злучнікі як бы, быццам, нібы надаець даданай азначальнай частцы дадатковае параўнальнае адценне: *Павек не забудзецца тая навала, як, дымам ахутаны чорным, стаяў ты, мой город, над вогненным шквалам...* (М. Хведаровіч); *У мяне такое адчуванне, быццам на свет зноўку нарадзіўся* (У. Шыцік); *Адной раніцай на верхнюю галіну прысеў шпак і, напяўшы шыю, заліўся такімі пералівамі-посвістамі, нібы ён увабраў у сябе ўсе птушыныя галасы...* (Т. Хадкевіч).

Злучальнае слова што надае даданым азначальным часткам дадатковае аб'ектнае адценне: *На мосце тым, што выкаваў зімой мароз для нас, мы з радасцю вялікай свой бавіць будзем час* (А. Астрэйка); *За паўкіламетра ад вёскі Кушыяны, што на Смаргоншчыне, на схіле Лысай гары, побач з лесам, ляжыць гранітны валун вялікіх памераў* (Э. Ляўкоў).

Некаторымі сінтаксістамі (І.Л. Бурак) як азначальныя, ускладненыя дадатковым адценнем меры і ступені, кваліфікуюцца часткі, якія адносяцца да займенніка такі і звязваюцца пры дапамозе злучніка што: *У лесе такая цішыня, што трэск сухой галінкі чуцен ясна і звонка* (П. Пестрак). Іншымі мовазнаўцамі (П.У. Сцяцко) такія сказы лічацца даданымі меры і ступені з дадатковым азначальным адценнем: *Раптам рвануў вецер і перайшоў у такую буру, што зямля закурылася пылам* (Я. Колас).

Даданая азначальная частка можа знаходзіцца ў пост- і інтэрпазіцыі адносна галоўнай: *Побач адзінока мясцілася тынкая будка-старожка, дзе ў сцюзі драмаў ля напаленай печкі які-небудзь бурклівы дзед-вартаўнік* (В. Быкаў); *Князь-возера, якое цяпер невядома чаму называюць Чырвоным, -- на Палессі, каля Турава* (У. Караткевіч).

Складаназалежны сказ з даданай дапаўняльнай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца аб'ектныя адносіны.

Даданыя дапаўняльныя часткі ці дапаўняюць непасрэдна прэдыкат галоўнай часткі, ці нападваюць канкрэтным зместам дапаўненне, выражанае абагульнена-якаснымі займеннікамі: *Дзе начуе жаўранак, скажыце...* (П. Панчанка); *Хто да сонца ўстае, таму бог дае* (Прыказка). *Фантастычнае багацце фарбаў, чароўнасць мелодых лясных спевакоў могуць задаволіць самыя вытанчаныя густы ўсіх, хто любіць свой родны край* (У. Мяжэвіч). Даданыя дапаўняльныя часткі могуць размяшчацца непасрэдна за дапаўненнем (аднароднымі дапаўненнямі) галоўнай: *У хвіліны самоты і жалю я ўспомню твой дом і пакой, як ліловыя зоры дрыжалі над начной прыгажуняй-ракой* (М. Шабовіч).

Сродкамі сувязі даданай дапаўняльнай часткі з галоўнай выступаюць злучальныя словы *хто, які, чый, дзе, куды, адкуль, калі, колькі, як* і злучнікі *што, каб, ці, як бы, быццам* і інш.: *Хто працуе, таму і шанцуе* (Прыказка); *Ды ўсё ж я лішне самаўпэўнена думлю часамі, што я цябе нібыта добра ведаю, мая красуня-зямля, мой мужны, сціплы, працавіты і таленавіты нарэс* (Я. Брыль); *Не ведаю, чые і якія рукі даглядалі – у апошнія гады і хвіліны – майго Дзядзьку Настаўніка* (Ф. Янкоўскі); *У зязелі мне пытацца сорам, колькі яшчэ я пражыву...* (П. Панчанка); *Чулі, быццам [паязды] ходзяць яшчэ* (М. Лобан); *Мароз. Дарогу замятае завея. Можна прастудзіцца. А ты гарэзліва пытаеш, ці цалавацца нам...* (М. Шабовіч).

Злучальныя словы *дзе, куды, адкуль* у межах даданай дапаўняльнай часткі ўскладняюць аб'ектныя адносіны прасторавым адценнем: *Адгэтуль назіраем, дзе што робіцца* (П. Пестрак); *Баец зусім не ведаў, куды кіраваць, і цалкам даверыўся коням* (В. Быкаў); *Жыцце маё на хуткасць гуку памнож і множанне правер. Вось ты і адкажы, навука, адкуль вяртаецца цяпер лясной вяшчунні кукаванне* (А. Куляшоў); Злучальныя словы *калі, пакуль* надаюць даданай дапаўняльнай частцы дадатковае часовае адценне: *Выцікоўвалі [хлопцы], калі стары пасунецца з двара ці да суседзяў, і адважна кідаліся да грушы* (А. Дзятлаў); *Пракурор падняўся, не чакаючы, пакуль яму дадуць слова* (Я. Скрыган).

Злучнік *каб* і словаспалучэнне *для чаго* ўскладняюць даданую дапаўняльную частку дадатковым мэтавым адценнем, а злучальнае слова *чаму* – прычынным адценнем: *А як бы хацелася мне, каб вечна на белым свеце канец не прыходзіў вясне* (А. Астрэйка); *Цяпер нарэшце зразумелі людзі, для чаго стараўся стары дзядзька Раман* (В. Хомчанка); *Хто ведае, чаму маленькія вёскі любяць гучныя назвы* (А. Уладзімірава).

Злучальнае слова як і злучнікі *нібы, як бы, быццам* надаюць даданай дапаўняльнай частцы дадатковае параўнальнае адценне, а таксама адценне спосабу дзеяння: *Дзед штодня цешыць унукаў, быццам вясна ўжо блізка* (Цётка); [Доктар:] *Я раскажу, як трэба каля раны хадзіць* (К. Крапіва). Злучальнае слова *колькі (наколькі)* ускладняе даданую дапаўняльную частку дадатковым адценнем меры і ступені: [Саша] *не адчувала, колькі прайшло часу...* (І. Шамякін); *Сам па сабе ўзровень мастацкага твора не заўсёды з'яўляецца паказчыкам таго, наколькі пісьменнік выкарыстаў свае творчыя магчымасці* (К. Крапіва).

Даданая дапаўняльная частка можа размяшчацца ў прэ-, інтэр- і постпазіцыі адносна галоўнай: *Колькі часу Валодзя ляжаў пад дзічкай, не ведаў* (В. Хомчанка); *Вось тут, убачыўшы, што цярпенню людзей прыйшоў канец, зямля злітавалася* (У. Караткевіч); *Таго на кут, у каго мазалі цвярдзейшыя* (Прыказка).

Складаназалежны сказ з даданай часткай спосабу дзеяння – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца адносіны спосабу дзеяння. Даданая частка спосабу дзеяння абазначае, якім спосабам або якім чынам ажыццяўляецца тое, пра што паведамляецца ў галоўнай. Даданая частка спосабу дзеяння ці непасрэдна залежыць ад акалічнасці спосабу дзеяння, выражанай прыслоўямі *так, гэтак*, ці ад прэдыката галоўнай часткі: *Толькі ўсё не так, не гэтак выйшла, як я думаў і хацеў...* (А. Астрэйка); *Мя як маглі, трымалі наша неба...* (М. Шабовіч). Сродкамі сувязі даданай спосабу дзеяння з галоўнай выступаюць злучальнае слова як і злучнікі *як бы, нібы, быццам, як быццам, каб, што* і інш.: *І будзе так, як сэрца кажа ў вірлівым полімі трывог* (А. Астрэйка); *Памылкі... [настаўнік] стараўся выправіць і адзначыць так, каб не пакрыўдзіць і не ўразіць чулае дзіцячае сэрца* (Я. Колас); *А бывала яшчэ і так, што музыка быццам вырастаў у вачах людзей і тады граў моцна і гучна* (М. Багдановіч).

Злучальнае слова як і злучнікі *як бы, нібы, быццам, як быццам* надаюць даданай частцы спосабу дзеяння дадатковае адценне параўнання: *Жыць па-старому, так, як жылі бацькі, – значыць, не шкадаваць народа, не любіць яго* (П. Пестрак); *Птушкі развіталіся з радзімай. Развіталіся так, быццам ніколі больш не ўбачаць гэтых родных палескіх абшараў* (М. Капыловіч). Злучнік *каб* узбагачае даданую частку спосабу дзеяння мэтавым адценнем: *Прыпяць не спяшаецца выносіць свае воды, беражэ, ашчаджае, размяркоўвае так, каб хапіла на ўсё лета...* (Б. Сачанка).

Злучнік *што* ўскладняе даданую частку спосабу дзеяння аб'ектна-выніковым адценнем: *І чамусьці само сабою здаралася так, што кожны раз, вяртаючыся з работы, дадому ён ішоў праз вакзал* (М. Стральцоў).

Даданая частка спосабу дзеяння можа размяшчацца ў пост-, інтэр- і прэпазіцыі адносна галоўнай: *Не адступай, брат, у змаганні, ідзі далей, як ты ішоў!* (М. Танк); *А тады, як хто мог, сам выкарабкаўся з цемры і беднасці* (А. Пальчэўскі); *Як хто хоча, так па сваім бацьку і плача* (Прыказка).

Складаназалежны сказ з даданай часткай меры і ступені – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца адносіны меры і ступені. Даданая частка меры і ступені абазначае меру праяўлення дзеяння або ступень праяўлення прыметы, пра якія гаворыцца ў галоўнай частцы. Даданыя меры і ступені звычайна адносяцца да ўказальных слоў, функцыю якіх выконваюць займеннікавыя прыслоўі *так, гэтак*, займеннік *столькі*, а таксама словаспалучэнні *да такой меры, да такой ступені* інш.: *Каля кустоў так намяло снегу, што з галавой схавання можна* (І. Сіняўскі); *І гэтак захочацца споведзі, што першай сустрэчай бярозцы гатовы чытаць аповесці, прыпаўшы шчакоў да бяросты* (М. Шабовіч); *Тады і ў табе самім столькі радасці, што яе, здаецца, хопіць на цэлы свет...* (М. Паслядовіч). Ён *да такой ступені стаміўся, што нават заснуў за сталом*. Да даданых меры і ступені варта аднесці і часткі, што звязваюцца з галоўнай праз указальныя займеннікі *такі*. Назіранні над моўным матэрыялам сведчаць, што такія даданыя часткі не раскрываюць прымету прадмета, пра які паведамляецца ў галоўнай, а ўказваюць на высокую ступень праяўлення прыметы: *Узровень народнага ткацтва на Случчыне быў яшчэ ў далёкім мінулым такі высокі, што гэта дало магчымасць феодалам у XVIII стагоддзі арганізаваць тут вытворчасць славуных паясоў, вядомых далёка за межамі Беларусі* (Н. Камсюк).

Даданая частка меры і ступені можа адносіцца непасрэдна да дзеяслова, прыслоўя ці прыметніка галоўнай часткі: *На ноч яны [ручаі] будуць перасыхаць, а раніцаю працягваюцца і паціху запаўняць свае рэчышчы, аж пакуль не загамоняць сапраўдыя віры* (Я. Сіпакоў); *Грушы густа вісели на галінах, ажно тыя гнуліся* (А. Дзятлаў); *Крынічная сажалка з заўсёды халоднаю, празрыстаю ажно жвір на дне відаць, вадою...* (Б. Сачанка).

Сродкамі сувязі даданай меры і ступені з галоўнай выступаюць злучальныя словы *колькі, як і злучнікі аж (ажно), быццам, што і* інш.: *Рві там, наверху, пельныя грушкі, колькі душа пажадае* (А. Дзятлаў); *Так разгулялася зіма, што ад сняжынак плачуць веі* (М. Шабовіч); [Алеся:] – *Я веру ў гэтак, як, можа, не верыш ты сама* (І. Шамякін); *Бег [Трахім], аж вецер свістнуў увушы, да бліжэйшага ад дарогі дрэва ці куста, ірваў яблыкі грушы, парэчкі, вішні, вінаград* (Б. Сачанка). Злучнік *аж* надае даданай частцы меры і ступені дадатковае вынікова-ўзмацняльнае адценне, злучнік *што* – аб'ектна-выніковае, злучнікі *нібы, быццам* – параўнальнае, злучнік *хоць* – уступальнае: *Дайшоў [Сяргей] да першага калодзежа і прагна напіўся з цяжкага цэбра сцюдзёнай, аж калала зубы, вады* (М. Стральцоў); *З кустоў выткнуўся стажок, абскублены з усіх бакоў так, што толькі тырчала шапка* (Б. Сачанка); *І стала [Толю] адразу чамусьці так гарача, весела, добра, нібы ён фарсіраваў нейкі нялёгкі, заветны рубезж* (Я. Брыль); *Сэрца калацілася так, быццам сапраўды яна [Саша] толькі што доўга бегла, змагаючыся з віхурай* (І. Шамякін); *Будзе цёмнаю ночкай відно, хоць іголки на сцяжы збірай* (А. Астрэйка).

Злучальнае слова *колькі* ўскладняе даданую частку дадатковым колькасным адценнем, а злучнік *што* – азначальным: *А ўраджай дзялілі па*

хатах, колькі ў кожную было патрэбна (М. Багдановіч); *Такі шум, гоман на кірмашы, што чалавек ледзь не аглух* (А. Якімовіч).

Даданая частка меры і ступені можа знаходзіцца ў прэ-, інтэр- і постпазіцыі адносна галоўнай: *Колькі я ведаю моў, столькі разоў я чалавек, сьвярджае народная мудрасць* (В. Вітка); *І, колькі ёсць сілы, да самай магілы ары, барануй, засявай!..* (Я. Купала); *Спачатку вецер такі пругкі, што нават можна, здаецца, узяць у жменю...* (Я. Сіпакоў).

Складаназалежны сказ з даданай часткай месца – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца прасторавыя адносіны. У такіх сказах даданая частка абазначае месца ці прастору, дзе адбываецца або знаходзіцца тое, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы. Даданая частка раскрываюць у галоўнай частцы акалічнасць месца, выражаную прыслоўямі *тут, там, туды, адкуль, дакуль, адсюль, адусюль, усюды, скрозь* і прыназоўнікава-іменнымі спалучэннямі, або непасрэдна адносяцца да выказніка галоўнай часткі: *Там, дзе віу? жыццё, ... не будзе месца суму і абыякавасці* (К. Папкоўскі); *Чырвонаярмеец прытуліў Ірынку да грудзей і панёс туды, дзе стаялі вагоны* (К. Чорны); *За гарой, ля шырокай лагчыны, дзе шуміць у аерах рака, нечакана ля сэрбаў дзяўчыну я ўвечар аднойчы спаткаў* (А. Астрэйка); *Чалавек сяліўся на беднай, неўрадлівай зямлі, пасвіў аленяў, лавіў рыбу, гарчаваў, дзе можна было, лес...* (М. Стральцоў).

Сродкамі сувязі даданай часткі з галоўнай выступаюць злучальныя словы *дзе, куды, адкуль, дакуль*: *Тусы, дзе ў полімі рабіны, каня свайго ты завярні* (А. Астрэйка); *Чарнакучыль: Бусел стаяў на адной назе і думна глядзеў некуды ў далячынь, туды, туды неўзабаве пакліча яго вырай* (Б. Сачанка); *Маці кінулася туды, адкуль пачуўся дзіцячы крык. Дакуль дасягае мой слых і зрок – датуль мой абсяг* (А. Разанаў).

Злучальныя словы *дзе, куды, адкуль, дакуль* разам з адпаведнымі суадноснымі словамі удакладняюць адносіны месца. Злучальныя словы *дзе, куды, адкуль, дакуль* у спалучэнні з прыслоўем *там* абазначаюць месца ажыццяўлення з'яў, падзей, а ў спалучэнні з прыслоўем *туды* – напрамак або кірунак дзеяння: *Дзе сяло было, там толькі высяцца камяны цагляныя ад хат...* (А. Астрэйка); *У адным месцы Бесядзь, якраз там, куды ішоў Чубар, рабіла круты разварот...* (І. Чыгрынаў); *Цякла і цякла сабе [крынічка] туды, куды несла яе нязнаная сіла...* (Я. Колас); *Маша хітра ўсміхнулася і глянула туды, адкуль усё мацней і мацней даносіўся стукат матацыкла* (А. Кулакоўскі); *Там, адкуль мы прыехалі, была ўжо зіма.*

Даданая частка месца можа размяшчацца ў прэ-, інтэр- і постпазіцыі адносна галоўнай: *Дзе калісьці лістоў бязмежжа – снежань* (М. Шабовіч); *Не шукаў я цябе, дзе гулялі дзяўчаты, і ніколі не знаў твае хаты* (А. Астрэйка); *Па рыбацкаму звычайу лодкі пакідаюцца назаўсёды там, дзе іх засцігне апошняя бяда* (Я. Сіпакоў).

Складаназалежны сказ з даданай часткай часу – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца часавыя адносіны. У такіх сказах даданая частка змяшчае ўказанне на час

ажыццяўлення таго, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы. Даданыя часу могуць паясняць выказнік галоўнай часткі, суадносныя словы *тады*, *заўсёды*, *дакуль*, *датуль* і спалучэнні слоў у *той час*, *да таго часу*, *пасля таго*: *Буслы да нас вясною зноўку вернуцца*, як на зямлі прадзюбнеца трава (П. Панчанка); *Датуль мне не будзе спакою, пакуль я варожай крывёю не ўп'юся ў гарачым баю за боль, за Радзіму маю* (А. Астрэйка); *Калі вяртаецца нядзеля, тады вяртаецца надзея* (М. Шабовіч); *Гэта было да таго, як выпаў аднаго разу шкляны дождж...* (А. Разанаў).

Сродкамі сувязі даданай часу з галоўнай выступаюць злучнікі *калі*, *ледзь*, *пакуль*, *як*, *да таго як*, *перад тым як* і інш.: *Мартыну рабілася не па сабе, калі ён слухаў гэтыя словы і цвёрды голас старога Талаша* (Я. Колас); *Пакуль не позна – расчыняйце вокны* (М. Шабовіч); *Як змрок пагусцее, электравясёлкі ў вокнах прыкметна мільгаюць святлом* (А. Астрэйка); *Пасля таго як Дубкоў закончыў упрыгожанне хаты сваёй цешчы, ён кожны дзень, вяртаючыся дамоў з работы, спыняўся сярод вуліцы ... і глядзеў на тварэнне сваіх рук* (Л. Гаўрылкін).

Злучнік *калі* звязвае часткі, паміж якімі часавыя адносіны праяўляюцца найбольш выразна: *Навальніца дагнала мяне, калі я не ад'ехаў і кіламетра ад лесу* (Б. Сачанка); *Даруйце слёзы пані Восені, калі ў чужы, далёкі край іпакі ляцяць у стылай просіні за невядомы небскрай* (М. Шабовіч).

Даданыя часткі, звязаныя злучнікам *ледзь* (часта ў спалучэнні са злучнікам *як*), паказваюць, што адразу пасля пачатку ажыццяўлення дзеяння даданай часткі ўзнікае другое дзеянне, пра якое гаворыцца ў галоўнай: *Ледзь толькі паравоз, з шумам, выдыхнуўшы воблака белай пары, спыніўся, як Ганка Траян адразу саскочыла на зямлю* (У. Краўчанка); *Ледзь сціхлі певуны лясныя, як падалі свае голасы спевакі ад ракі* (К. Кірэенка).

Злучнік *пакуль* падкрэслівае перыяд ці момант, у які адбываецца ці заканчваецца тое, пра што паведамляецца ў галоўнай частцы: *Дзеці хаваліся, пакуль у хату не зашлі маці і Сяргей* (І. Шамякін); *Пакуль бясконца ноч настане, з табой мой вечар зарой замглены* (П. Панчанка).

Злучнік *як* і толькі ўжываюцца ў частках, якія абмяжоўваюць пачатак падзей галоўнага сказа: *Амаль адразу, як увайшлі ў залу, там усчалася мітусня...* (І. Мележ); *Як толькі пачало змяркаць, Андрэй выйшаў на вуліцу* (С. Грахоўскі). Аналагічны змест перадаюць і часткі складаназалежнага сказа, першая з якіх мае спалучэнне тыпу *не паспелі, не скончылі, не прайшло, не мінула*, а другая – злучнік *як*: *Не мінула і чвэрці гадзіны, як зачарнелася над прыгарадным лесам* (Т. Хадкевіч). На думку некаторых даследчыкаў (П.У. Сцяцко), сродкамі сувязі такіх частак выступае не толькі злучнік *як*, але і іншыя лексіка-граматычныя адзінкі.

Састаўныя злучнікі *да таго як*, *пасля таго як*, *перад тым як* ужываюцца ў сказах, якія паказваюць, што дзеянне даданай часткі адбываецца перад ці пасля дзеяння галоўнай: *Пасля таго як група партызан з трох чалавек на чале з Міхасём Купрыянавым пабывала ў сувязнога, а потым скінула пад адхон варожы цягнік ... , стала вядома пра пагоню* (І. Сіняўскі).

Даследчыкі (П.У. Сцяцко) адзначаюць, што часавыя адносіны выражаюцца і інверснымі канструкцыямі. Звычайна злучнікі размяшчаюцца ў даданай частцы часу, напрыклад: *Як толькі зрушаць вясёлыя начлежнікі, праз мітуслівае святло дзівосна скрыўленых прыродай ствалоў балотнага лесу праб'еца сонца* (Т. Хадкевіч). А ў інверсных канструкцыях лагічна галоўнай выступае частка са злучнікам, а лагічна даданай – частка без злучніка, паколькі менавіта ў ёй змяшчаецца ўказанне на час ажыццяўлення таго, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы, напрыклад: *Яшчэ не агоркне бярозавік, як расплюшчваюць сінія вочкі пралескі* (Я. Пархута).

Даданая частка часу можа размяшчацца ў прэ, інтэр- і постпазіцыі адносна галоўнай: *Калі я спаткаў цябе, быў дождж, вельмі моцны дождж* (М. Шабовіч); *Канькоў, як толькі выйшаў на ўзгорак, спыніўся зачараваны неабдымным прасторам* (А. Асіпенка); *Люба паглядзець на нашу сталіцу і ўранку, калі з яе аблічча не сплыла сіняватая смуга...* (М. Памолка).

Складаназалежны сказ з даданай часткай умовы – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца адносіны ўмовы. У такіх сказах даданая частка змяшчае ўказанне на рэальную, магчымую ці пажаданую ўмову, пры якой адбываецца ці можа адбыцца тое, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы. Даданыя ўмовы адносяцца да выказніка галоўнай часткі або да прыслоўя *тады*, якое выконвае ролю акалічнасці ўмовы: *Ты сустракаеш смутак мой усмешкай і смуцішся, калі міне мой боль* (А. Куляшоў); *Нават калі скінуць гадоў пятнаццаць з плячэй дзеда Талаша, то і тады ён быў ужо немалады...* (Я. Колас).

Сродкамі сувязі даданай умовы з галоўнай выступаюць злучнікі *калі, абы, каб, раз, толькі, як*. *І палягуць травы пад рукою, ... калі выйдзем дружна, грамадою, мураву каціць* (А. Астрэйка); *Абы здароўе, работа будзе* (Прыказка); *Не пісаў бы, не складаў бы я вас, думы-песні, каб не вецер не зялёны, вецер напровесні* (М. Танк); *Раз ужо Пракоп хоча азнаёміцца з калгасам, то мінуць гэты будынак яму не выпадае* (Я. Колас). *Людзі дапамогуць, толькі і ты сам старайся*; [Валя:] – *Як паглядзіш на гэтую веліч працы, на гэтыя горы перавернутай зямлі, дык нібы крылы вырастаюць* (К. Крапіва).

Злучнікі *калі, як, каб, раз* могуць суадносіцца з указальнымі словамі *то, дык*: *Да грошай тата не быў прагны. Калі заводзіліся, то хутка знаходзілася на іх дзірка* (А. Пальчэўскі); *Абы скварка і чарка, дык будзе там і наш Марка* (Прыказка); *Як няма мяса, то і грыб закраса* (Прыказка). Часткі, аб'яднаныя такімі сродкамі сувязі, выражаюць умоўныя адносіны, ускладненыя выніковым адценнем.

Злучнікі *калі і як* аб'ядноўваюць прэдыкатыўныя часткі, паміж якімі выражаюцца ўмоўныя адносіны з дадатковым часавым адценнем, асабліва пры наяўнасці ў галоўнай частцы суадноснага слова *тады*: *Але творчасць становіцца духоўнай, эмацыянальнай патрэбай дзяцей толькі тады, калі дарослыя ўмеюць раскрыць перад імі характэрнае жыццё прыроды, характэрнае слова* (В. Вітка).

Дадатковае мэтавае адценне выяўляецца ў даданных частках умовы са злучнікамі *каб*, дапушчальна-абмежавальнае – са злучнікамі *абы*, *абы толькі*: *Здаецца, каб былі фарбы і палатно на падрамніку, пастараўся б перадаць усе колеры і адценні тайгі...* (С. Грахоўскі); *Абы спіна – пуга знойдзеца* (Прыказка).

Дадатковае адценне прычыны ўскладняе даданыя часткі ўмовы са злучнікамі *раз*: *Раз узяўся за справу, зрабі яе якасна*.

Даданая частка ўмовы можа размяшчацца ў прэ-, інтэр- і постпазіцыі адносна галоўнай: *Калі ёсць пачатак, будзе і працяг...* (К. Кірэнка); *Узгоркі Навагрудчыны, калі глядзець з гары, ледзь не ў шахматным парадку ўкрытыя пералескамі* (Я. Брыль); *Ты будзеш жыць шчасліва і багата, калі над хатай – буслава гняздо* (П. Панчанка).

Складаназалежны сказ з даданай часткай прычыны – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца прычынныя адносіны. У такіх сказах даданая частка выражае прычыну ці падставу таго, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы.

Даданая частка прычыны адносяцца да выказніка галоўнай часткі або да акалічнасці прычыны, выражанай прыслоўем: *Жыццё вас запоўніць, вучобай, і працай, і шчырым каханнем, бо сэрцы запамняць і зоркавы лівень, і цёплага жыта дыханне* (П. Панчанка); *Лёгкасць і радасць былі яшчэ таму, што ён бачыў над сабою неба* (І. Мележ).

Сродкамі сувязі даданай прычыны з галоўнай выступаюць злучнікі *бо*, *таму што*, *наколькі*, *радзей ужываецца што, як*, *дзея таго што, ад таго што* і інш.: *Скажам, аб вадзе галонкі не было спрадвек, бо хапала ў нас заўсёды і азёр і рэк* (А. Астроўка); *Часта прыходзілася спыняцца, таму што дарога была самавітая* (І. Мележ); *Паколькі мясцовасць была невядомая, то несведама блукаць па навакольных лясах група пачала яшчэ з вёскі Глыбаўка* (І. Чыгрынаў).

Даданыя часткі са злучнікамі *бо* і *таму што* выражаюць прычынныя адносіны без дадатковых адценняў: *Водар вясны заўсёды хмеліць, бо ў ім сабраны пах ад палай зямлі, маладой травы, шчодрэга квету і плоднага сонца* (Я. Сіпакоў); *Не вабіць у свае цяністыя сховы і нетры лес, таму што на палянах няма вогненна-чырвоных салодкіх суніц...* (Б. Сачанка). Ад злучніка *таму што* трэба адрозніваць спалучэнне ўказальнага прыслоўя *таму* і злучніка *што*: *Я не магу забыць гэтага чалавека, называю яго настаўнікам таму, што ён першы навучыў мяне любіць і шанаваць працу, патрэбную людзям* (В. Вітка). У сказах са злучнікамі *што* лагічны націск прыпадае на прыслоўе *таму*, пасля якога робіцца выразная паўза.

Злучнік *што* ўскладняе даданую частку прычыны дадатковым аб'ектным адценнем: *І радасна мне, што да нас прыехалі замежныя суседзі!..* (Я. Брыль).

Злучнікі *наколькі* і *як* надаюць даданым часткам прычыны дадатковае ўмоўнае адценне: *Відаць, я [стрэлку] проста знялі, колькі ветка не дзейнічала* (М. Лынькоў); [Юзік]: *“Не маюць ніякага поўнага права*

яны [мачыха з бацькам] з цябе здэкавацца, як ты жонка чырвонаармейца” (К. Крапіва).

Даданая частка прычыны можа размяшчацца ў прэ- і постпазіцыі адносна галоўнай часткі: Паколькі мы знайшлі цябе ў лесе, тваё прозвішча будзе – Лясны (У. Шахавец). Коней у дзённую спёку давялося накрываць скуранымі апонамі, бо хмары аваднёў рынуліся на іх (Л. Дайнека).

Складаназалежны сказ з даданай часткай мэты – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца мэтавыя адносіны. У такіх сказах даданая частка выражае мэту або прызначэнне таго, пра што гаворыцца ў галоўнай частцы.

Даданая частка мэты адносіцца да выказніка галоўнай часткі або да акалічнасці мэты, выражанай адпаведнымі прыслоўямі: З-за лесу выплывае сонца, каб росы выпіць спакваля (А. Астрэйка); Зрабіў гэта ён напаказ, каб усе бачылі яго спрыт.

Сродкамі сувязі даданай мэты з галоўнай выступаюць злучнікі *каб, абы, абы толькі, для* (дзея) *таго каб, на тое каб*: Дзіця вады, паўзу я ў глыб лясоў, развітваюся з берагам пясчаным, каб чалавекам, з глыбіні вякоў, устаць і зноў сустрэцца з акіянам (А. Куляшоў); Ён і не такое гатоў быў зрабіць для яе, абы толькі было трэба (І. Мележ); Для таго каб праца давала плённыя вынікі, трэба прывучаць да сур’ёзных адносін да яе з маладых гадоў (Я. Колас).

Сказы са злучнікамі *каб, для* (дзея) *таго каб, на тое каб* перадаюць мэтавыя адносіны без дадатковых адценняў: Каб студня была надзейная, зруб рабіўся таксама з дубовых пламак (Я. Пархута).

Даданая мэты можа размяшчацца ў прэ-, інтэр- і постпазіцыі адносна галоўнай часткі: Каб трэціць да моста, трэба было зайсці з другога боку... (В. Быкаў); Нам, каб жылі сям’я ў добрай згодзе, дзяцей прыносяць белыя буслы (П. Панчанка); Агуні, плоткі, язі, ляшчы выскокваюць з вады, каб на ляту сханіць пад зёны ў паветры (В. Вольскі).

Складаназалежны сказ з даданай уступальнай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца уступальныя адносіны. У такіх сказах з’явы і падзеі, пра якія гаворыцца ў даданай частцы, адбываюцца насуперак таму, пра што гаворыцца ў галоўнай. Даданыя ўступальныя часткі адносяцца да ўсёй галоўнай часткі цалкам: Маю душу яшчэ трывожаць ваенны боль, някучы жаль, хоць здолеў гора я стрыножыць і пахаваць пракляты жах (А. Астрэйка); Калі бывае бабіна лета? Недзе восенню кажучь. Але пра тое ніхто сказаць не мог, колькі ні пыталася Антаніна ў людзей старэйшых, у сваіх аднагодкаў (Я. Радкевіч).

Сродкамі сувязі даданай уступальнай з галоўнай выступаюць злучнікі *хоць* (хаця), *хай* (няхай), *дарма што, нягледзячы на тое што*, а таксама злучальныя словы *што, як, куды, колькі і інш.* у спалучэнні з часціцай *ні*: А ты пралескай першаю цвіцееш, хоць да вясны яшчэ далекавата... (М. Шабовіч). Хай то верасень будзе ці май – сэрца поўніш чароўным ты [край] гоманам (А. Астрэйка). Вада знайшлася хутка, ... у

рачулцы, дарма што берагі былі балотныя (І. Чыгрынаў). Нягледзячы на тое, што прыказкі і прымаўкі самастойна не бытуюць, яны не трацяць ад гэтага свайго самастойнага значэння (К. Крапіва). І як бы ні звінелі, ні спявалі баравыя закуткі, а рачулка давала пра сябе знаць (К. Кірэнка).

Даданыя часткі са злучнікамі *хоць* (*хаця*) і нягледзячы на тое што выражаюць уступальныя адносіны без дадатковых адценняў: *Не спіцца сягоння малому, хоць час на дварэ ўжо начны...* (А. Астрэйка); *Нягледзячы на тое, што настаўніца старалася ўсіх супакоіць, смех і жарты яшчэ доўга не сціхалі ў класе.*

Злучнік *хай* (*няхай*) надае даданай уступальнай частцы дадатковае адценне дапушчэння: *Падары мне сваю адзіноту, яснавокі пагляд падары. Хай грываць над зямлёю грывомы, свой нябесны пагляд падары* (М. Шабоўіч).

Злучальныя словы *што, што, як, куды, колькі і інш.* у спалучэнні з часціцай *ні* ўскладняюць даданыя ўступальныя часткі дадатковым абагульняльным адценнем: *Як ні цяжка б мне было ў паходзе, я з сабой забраў бы ўсё...* (А. Астрэйка); *Якая ні суровая прырода Паўночнага Казахстана, а вясна брала сваё* (Л. Левановіч), *Дзе б ні жыў беларус, у яго гаворцы чуецца вымаўленне і мелодыка мовы яго народа* (С. Грахоўскі).

Даданая ўступальная частка можа рамяшчацца ў прэ- і постпазіцыі адносна галоўнай: *Як бы ні імкнулася срэва ў неба, яно ўсё роўна не дасягае неба...* (А. Разанаў); *На дварэ было холадна, хоць стаяла яшчэ лета* (Я. Колас).

Складаназалежны сказ з даданай параўнальнай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца параўнальныя адносіны. У такіх сказах з’явы і падзеі, пра якія гаворыцца ў даданай частцы, характарызуюць шляхам параўнання тое, пра што гаворыцца ў галоўнай. Даданыя параўнальныя часткі адносяцца да ўсёй галоўнай часткі цалкам: *Стаю і з пачуццём неўтаймаваным гляджу на след блакітнай кармой, як быццам я плыву не акіянам, а Бесяддзю – жаданую рэкай* (А. Куляшоў); *За акном шуміць мора, быццам нехта бязмежна бужы хоча ўзбрацца на бераг, злізаць з абрыву наш дом* (Я. Брыль).

Сродкамі сувязі даданай параўнальнай з галоўнай выступаюць злучнікі *як, як бы, нібы, бы, быццам, як быццам, чым і інш.*: *Таксама мох ляжыць, як воўна, – бы ў пуху песціцца нага* (Я. Купала); *Гваздзічка белая рассыпана вакол – нібы махрыстыя сняжынкi ляглі на белыя націнкі* (Я. Колас); *Туман, здаецца, адышоўся ад цябе далей, як усё роўна ты, махаючы касою, паразганяў яго* (Я. Сіпакоў); *А ў канцы вуліцы, быццам спусціліся на зямлю нябёсы, сінее туман...* (А.Разанаў).

Даданыя часткі са злучнікам *як* выражаюць параўнальныя адносіны без дадатковых адценняў: *Мне ад зямлі не адарвацца, як сонцу з неба не сысці* (А. Астрэйка); *Як ворану вышай арла не лятаць, так ворагу нашай зямлі не таптаць* (К. Крапіва). Даданыя часткі са злучнікам *быццам* ускладняюцца дадатковым адценнем меркавання ці неверагоднасці, са

злучнікам чым -- адценнем умоўнасці, са злучнікам нібы (бы) – дадатковым адценнем дапушчальнасці рэальнага ці ўмоўна-ўяўнага характару, са злучнікам як бы – адценнем прыблізнай дапушчальнасці: *Непатрэбшчыны многа, мітусні, беганіны, быццам цягне за ногі цябе багавінне* (П. Панчанка); *Чым па-рабску жыць на каленях, лепей стоячы паміраць* (В. Таўлай); *Застыў пан Богут нерухома, нібы прыбіў яго пярун* (Я. Колас); *У шчылінах свіст не сціхае, муціць, варожыць, кляне, як бы жывы хто ўздыхае ў слёзнай паўяве, паўсне* (Я. Купала).

Даданыя параўнальныя часткі з апушчаным выказнікам трэба адрозніваць ад развітых параўнальных зваротаў. У гэтым выпадку даследчыкі (П.У. Сцяцко) раюць кіравацца наступным: параўнальная канструкцыя з апушчаным выказнікам з'яўляецца даданай часткай тады, калі ў яе склад уваходзяць члены сказа з саставу выказніка: *Там хвойка з хвойкаю талкуе, як дзе кума з кумой на рэчцы* (Я. Купала); *Лебядзіны свой стан яна [дзяўчына] несла лёгка так на мурожных лугах, нібы жэнеі чароўную песню на багатых жытамі палях* (А. Астрэйка).

Даданая параўнальная частка можа размяшчацца прэ-, інтэр- і постпазіцыі адносна галоўнай: *Як ластаўкам жсьць невыносна без стрэх, так нам без радзімы пражыць немагчыма* (М. Шабовіч); *Маладым ранкам ... туман зрушыць, скранеца пасля начнай спячкі, заклубіцца, бы яго хто ўзмуціў, нават прыўзнімецца над невысокім бярэзнікам* (Т. Хадкевіч); *Неба на ўсходзе святлела, залацілася, іскрылася, іграла, быццам хтосьці нябачны выпускаў з рукава промні...* (А. Вараговіч).

Складаназалежны сказ з даданай выніковай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца прычынна-выніковыя адносіны. У такіх сказах з'явы і падзеі, пра якія гаворыцца ў даданай частцы, з'яўляюцца вынікам таго, пра што гаворыцца ў галоўнай. Даданыя параўнальныя часткі адносяцца да ўсёй галоўнай часткі цэлкам: *Цэлыя дзесяцігоддзі меліратары ... спускалі бураватую, балотную ваду праз глыбокія канавы і калектары, у выніку чаго на вялікіх прасторах з ранейшай багатай расліннасцю пачаў мяняцца пейзаж, ператвараючыся з нізіннага, палескага, у стэпавы* (В. Якавенка); *Усякі выраб людзей адухоўлены шчырасцю пачуцця, цікавай выдумкай, таму беларускае народнае адзенне было і застаецца, бясспрэчна, сапраўдным мастацтвам* (М. Раманюк); *Сама Дворык – батанік, таму і героі яе апавядаў расліны* (Я. Пархута).

Сродкамі сувязі даданай выніковай з галоўнай выступаюць злучнікі *так што, таму (і), то, дык, аж (ажно), толькі, у выніку чаго*: *Крайнія хаты стаялі амаль пад самымі соснамі, так што шышкі і хвоя заляталі ў двары* (І. Шамякін); *Дзядзька любіць святкаваць, таму ён не абмінае ні дзяды, ні коляды, ні спас...* (Я. Сіпакоў); *Гул матораў, цяжкі абрывісты, поўніў усё наветра, аж звінелі шырокія шыбы дэпоўскіх акон* (М. Лынькоў). Часткі са злучнікамі *то, дык, таму* перадаюць прычынна-выніковыя адносіны без дадатковых адценняў: *Ты па свеце ходзіш, то табе лепш павінна быць усё знаёма* (К. Чорны); *Пара б і вучыцца, дык школы*

няма... (Я. Колас); *Жыццё вучыць нас быць дбайнымі гаспадарамі прыроды, таму не варта захапляцца вялікімі букетамі* (Р. Ігнаценка).

Злучнік *аж* надае даданай выніковай частцы дадатковае ўзмацняльнае адценне, злучнік *толькі* – абмежавальнае: *Свішчуць птушкі над балотам, аж гамоніць лес і гай* (Я. Колас); *Гаспадар ніколі не мяшаўся ў справы, толькі хіба скажа што часам...* (П. Галавач).

Даданая выніковая частка размяшчаецца ў постпазіцыі адносна галоўнай: *Розны быў Уладзімір Караткевіч і ў жыцці, і ў літаратуры, таму і застаўся ён у нашай памяці як непаўторная з’ява* (А. Васілевіч).

Складаназалежны сказ з даданай далучальнай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца далучальныя адносіны. У такіх складаназалежных сказах даданая частка ўтрымлівае звесткі, якія паясняюць змест галоўнай. Даданая далучальная частка залежыць ад галоўнай часткі цалкам: *Дзед Талаш цяпер проста шчаслівы чалавек, калі толькі ёсць на свеце шчаслівыя людзі* (Я. Колас).

Даданая далучальная частка мае разнародны склад, слаба звязана з галоўнай часткай, якая не мае ўказальных слоў і будзе так, што не патрабуе абавязковага пашырэння з боку даданай. Некаторымі даследчыкамі (К.У. Скурат) даданыя далучальныя як тыя, увогуле не вылучаюцца.

Сродкамі сувязі даданай далучальнай з галоўнай выступаюць злучнікі *што, як, калі, таму, так што* і інш., якія надаюць даданай далучальнай дадатковыя адносныя, прычинна-выніковыя, заключальныя і іншыя адценні: *Міцкевіч валодаў незвычайным дарам, што сведчыць не толькі пра выключную здольнасць, але і пра вялікае багацце яго ўнутранага свету* (Я. Колас); *Мы сустрамаем выпадкова, як могуць сустракацца колішнія аднавяскоўцы на вуліцы некалі незнаёмаму і аднаму і другому гарадка* (А. Кудравец); *За некалькі дзён да спектакля ўсё білеты распрадалі рабочым, служачым і студэнтам, так што зала была паўнюсенькая* (П. Мядзёлка).

Мовазнаўцы (П.У. Сцяцко) адзначаюць, што даданая далучальная частка можа звязвацца таксама з галоўнай, якая пачынаецца словамі *і тады, і там, і тут, і туды, і сюды, і адтуль*, пры дапамозе злучальных слоў *дзе, куды, адкуль*: *І тады яны апынуліся раптам на невялікай палянцы, дзе і адначылі трохі*.

Даданыя далучальныя размяшчаюцца ў постпазіцыі адносна галоўнай: *Найвышэйшы ўзлёт полацкай архітэктурнай школы, звязаны з творчасцю дойліда Іаана, прыпадае на гады асветніцкай дзейнасці Еўфрасінні, што, вядома, зусім не выпадкова* (У. Арлоў).

Складаназалежны сказ з даданай супастаўляльнай часткай – гэта разнавіднасць складаназалежнага сказа, паміж часткамі якога ўстанаўліваюцца супастаўляльныя адносіны. У адрозненне ад складаназлучаных сказаў з супастаўляльнымі адносінамі часткі складаназалежных сказаў з даданымі супастаўляльнымі аб’ядноўваюцца пры дапамозе падпарадкавальных злучнікаў. У такіх складаназалежных сказах

даданая частка характарызуе змест галоўнай шляхам супастаўлення ў адносінах часу ці колькасці. У залежнасці ад гэтага сярод даданых супастаўляльных адрозніваюць даданія супастаўляльныя з часавым адценнем і даданія супастаўляльныя з колькасным адценнем. Некаторыя даследчыкі (І.Л. Бурак) даданія супастаўляльныя часткі як асобны тып не адрозніваюць, а сказы са злучнікамі *у той час як*, *тады як* адносяць да складаных сказаў, якія спалучаюць прыметы складаназлучаных і складаназалежных сказаў, утвараючы прамежкавую ці пераходную з'яву паміж складаназлучанымі і складаназалежнымі сказамі.

Даданія супастаўляльныя з часавым адценнем характарызуюць змест галоўнай у адносінах часу. Сродкамі сувязі даданых супастаўляльных з часавым адценнем выступаюць злучнікі *ў той час як*, *тады як*, *між тым як*: *На полі бушавала завіруха, у той час як у лесе было шмат зацішней* (К. Чорны); *У адным пакоі было цёмнавата, тады як другі быў заліты яркім святлом*.

Даданая супастаўляльная з часавым адценнем размяшчаецца ў постпазіцыі адносна галоўнай: *У хаце было халадчавата, між тым як на вуліцы было досыць цёпла*.

Даданія супастаўляльныя з колькасным адценнем характарызуюць змест галоўнай у адносінах колькасці. Сродкамі сувязі даданых супастаўляльных з колькасным адценнем выступаюць злучнікі *чым – тым*, *як – так*, *як – гэтак*: *Чым бліжэй да лесу, тым цікавей* (М. Шыманскі). *Чым больш у паэта было ўдач, тым часцей можна было яго бачыць на вечарынках, на перапынках у калідэры, у Мінскім парку адпачынку. Заўсёды сярод студэнтаў* (С. Шушкевіч).

Даданая супастаўляльная з колькасным адценнем размяшчаецца ў прэпазіцыі адносна галоўнай: *Чым шырэй развіваецца сучасная культура чадавецтва, тым большая цікавасць кожнага народа да прагрэсіўнай спадчыны мінулага* (Б. Дарашкевіч). *І чым далей будзеш адыходзіць ад ад той першай сцяжынкі, тым больш і больш будзе іх перад табою: вузкіх і шырокіх, кривоных і доўгіх, пакручастых, крутых і гладкіх* (А. Пальчэўскі).

С.С.Мароз